

1. Дмитриев М. Г. Психолого-педагогическая диагностика делинквентного поведения у трудных подростков / М. Г. Дмитриев, В. Г. Белов, Ю. А. Парфенов. – С. Пб. : ПОНИ, 2010. – 316 с.
2. Коповая О. В. Профилактика и коррекция девиантного поведения у подростков в условиях общеобразовательной школы : учеб. пособ. / О. В. Коповая, А. С. Коповой. – Саратов : Наука, 2008. – 80 с.
3. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков. – С. Пб. : Питер, 2002. – 582 с.
4. Мельникова Н. В. Психология личности взрослого и ребенка с позиций этики : учеб. пособ. / Н. В. Мельникова. – Шадринск : Исеть. – 2004. – 104 с.
5. Самылова О. А. К вопросу нравственного совершенствования в юношеском возрасте / О. А. Самылова // Отклоняющееся поведение человека в современном мире : материалы I Междунар. заочн. науч.-практ. конф., (Владимир, 12 мая 2001 г.). – Владимир, 2011. – 134 с.
6. Социальная педагогика : курс лекций / под ред. М. А. Галагузовой. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 416 с.
7. Слостенин В. А. Психология и педагогика : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / В. А. Слостенин. – М. : Академия, 2008. – 576 с.
8. Чуносков М. О. Соціально-педагогічна профілактика правопорушень : навч. посіб. для студ. пед. спец. / М. О. Чуносков. – Ялта : РВВ КГУ, 2010. – 116 с.

УДК 159.923

Любов Пилипенко

ГУМАНІЗАЦІЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН УЧНІВ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ЇХНЬОЇ ДУХОВНОСТІ

У статті розглядаються особливості духовного розвитку учнів, що зумовлюються міжособистісними взаєминами в навчально-виховному процесі, аналізуються основні духовні цінності учнівської молоді. Автор розглядає особистість як продукт соціально-історичних умов і вирішальним чинником духовного розвитку школярів вважає становище, яке займає особистість у взаєминах з оточуючими людьми, а також діяльність, у якій вона задіяна. У статті висвітлено низку суттєвих відмінностей в особливостях духовного самовизначення учнів.

Ключові слова: духовний розвиток, міжособистісні взаємини, самовизначення.

Du the article considered the features of the spiritual development of pupils which are determined by the interpersonal relationships in the educational process, and analyzes the basic spiritual values of Ukrainian pupils. The author considers the personality as product of social and historical conditions and as a determining factor of pupil spiritual development considers the position that takes a person in relationship with others people, as well as activities in which she is included. On the article has been highlighted a row of significant differences in the characteristics of spiritual self-determination.

Keywords: spiritual development, interpersonal relationships, self-determination.

Постановка проблеми. Стрімкі соціальні зміни та зрушення супроводжуються різким збільшенням навантаження на людську психіку й свідомість. У суспільному житті за таких умов значно зростає роль фактора культури, особливо духовної, оскільки становлення демократичної держави неможливе без самостійності мислення, демократичної правової та громадянської свідомості, розвиток яких передбачає оволодіння особистістю духовними цінностями.

Розвиток духовності ми розглядаємо як процес (системний підхід до інтерпретації цього феномену розробив М.Й.Боришевський [4; 5]), що детермінується соціальними впливами на особистість, яка, завдяки притаманній їй самоактивності, здатна не лише трансформувати ці впливи, поступово виробляючи власне концептуальне розуміння й ставлення до сутності життя, життєвих цілей, а на цій основі визначати свій власний життєвий шлях, реалізуючи найважливіші духовні цінності.

Духовність – це складна, цілісна, відкрита система, що сама розвивається, і в яку включені соціально-психологічні утворення, соціальна активність, здібності, потреби, душевні й інтелектуальні стани, орієнтації на розв'язання смислових проблем, прагнення до вищого ідеалу й сфери трансцендентального [11]. Духовність, за думкою Н.В.Марьясової, це системи ставлень людини до світу й самої себе в цьому світі, тобто це певна програма поведінки, яка є складовою частиною цілісної особистості й проявляється у вигляді певного світовідношення та визначає пріоритет вищих духовних цінностей над ментальними. Говорячи про духовність, дослідниця передовсім виокремлює моральний склад особистості, її здатність керуватись у своїй поведінці вищими духовними цінностями, враховувати ідеали добра, краси тощо. Відповідно, моральність оцінюється як один із вимірів духовності людини.

В.М.М'ясищев, досліджуючи психологічну сутність спілкування, розглядав його цілісно як процес взаємодії конкретних особистостей, що певним чином ставляться одна до одної і впливають одна на одну. Описуючи й систематизуючи найпоширеніші форми взаємозв'язків, відносин і спілкування, психологічні умови впливу спілкування на особистість (тобто умови, які підсилюють або послаблюють ефект впливу учасників спілкування один на одного), він дійшов висновку, що за умови посередництва (участі вчителя), спеціально організованого спілкування (за участі вчителя) можна корегувати й оптимізувати ці процеси, як і загалом усі особистісні складові (духовність зокрема) [13].

Особистісне самовизначення розглядається як генетично вихідна категорія, що детермінує інші види самовизначення (у тому числі й духовне). Самовизначення розглядається як результат соціального розвитку особистості, важливий здобуток онтогенезу, пов'язаний з формуванням розгорнутої соціальної позиції молодого людини у ставленні до навколишнього світу (людей і речей). Воно є суб'єктивним усвідомленням себе самотійним членом суспільства, розумінням свого місця й призначення в ньому та зумовлене певним рівнем свідомості, соціальної відповідальності, потреби в самореалізації своїх можливостей [2; 13].

Виклад основного матеріалу. Засвоєння особистістю соціальних норм полегшує процес спілкування, допомагає правильно зорієнтуватись і швидко відреагувати на ті чи інші явища, учинки чи риси людей. Таким чином, дитина, оволодіваючи цілим світом соціально зумовлених цінностей, почуттів, взаємин, отримує велику кількість інформації й потребує певний досвід соціальної поведінки. Отримана в процесі міжособистісної взаємодії інформація робить дитину учасником «обміну» моделями поведінки, типами діяльності й спілкування, цілями й мотивами тощо.

За визначенням А.В.Мудрика, спілкування є водночас як інформаційний, пізнавальний і нормативний процес, а також воно є формою й засобом соціального самоствердження та контролю [12]. Роль спілкування в житті дитини, її стосунків із навколишніми людьми посилюється в нових соціальних умовах – у період шкільного навчання, коли істотно розширюється сфера спілкування та коло його учасників. Ознайомлення дитини із системою знань, прилучення її до науки, включення в процес взаємодії з предметами (змістовним) світом і головне – зі світом соціальним: з іншими людьми, з проявами їх внутрішнього світу – це, по суті, є прилучення її до культури загалом і культури спілкування зокрема.

У психологічній науці переважає думка, що будь-який людський індивід і його психіка від самого початку соціальні. І в ході розвитку людини не тільки суспільство впливає на неї, а й людина, як член суспільства, – на соціум. Особистість – і об'єкт цих впливів, і суб'єкт, який певною мірою впливає на суспільство. Саме так відбувається процес соціалізації – адаптація людини до системи соціальних відносин шляхом розширення, примноження соціальних зв'язків індивіда із зовнішнім світом [1; 9].

Завдяки спілкуванню людина починає правильно сприймати себе та інших, що, у свою чергу, сприяє становленню в людини адекватного образу її «Я». Саме в цій сфері відбувається розвиток окремих компонентів самосвідомості, що тісно пов'язано із процесом самовизначення, самореалізації та становлення національної, моральної, громадянської і духовної ідентичності особистості. Виокремлюються три групи чинників впливу на розвиток самовизначення особистості: 1) макрочинники (космос, планета, світ, країна, суспільство, держава); 2) мезочинники (етнос, місце й тип поселення – регіон, село, місто, засоби масової комунікації – радіо, газети, телебачення й т. ін.); 3) мікрочинники (сім'я, група ровесників, навчальні, професійні, спортивні, громадські тощо). Процес взаємодії індивіда та виокремлених чинників двосторонній, тобто внаслідок взаємодії індивіда й соціальних умов життя відбувається розвиток як окремої особистості, так і людства загалом.

У процесі дослідження з'ясувалося, що основою духовного розвитку є саме феномен самовизначення й самореалізації особистості в системі міжособистісних взаємин. Самовизначення – це результат соціального розвитку особистості, важливий здобуток онтогенезу, пов'язаний з формуванням розгорнутої соціальної позиції молодшої людини до навколишнього світу (людей і речей). Для раннього юнацького віку характерна поява внутрішньої потреби у формуванні певної смислової системи, розвиток власної ціннісно-орієнтаційної сфери, які, у свою чергу, складають суб'єктивний бік передумов духовного самовизначення юнака: духовні й громадянські орієнтири, життєві цілі та інтереси, значущі суспільні цінності. У сучасних юнаків і дівчат відбувається певна трансформація ієрархії ціннісних орієнтацій, спостерігається тенденція переходу від колективістської до індивідуалістської системи цінностей: найбільш значущими є конкретні прагматичні життєві цінності, ті, що стосуються приватного життя особи (майбутнє, здоров'я, матеріальна забезпеченість тощо).

Старшокласники, на відміну від підлітків, мають чіткі, переважно прагматичні уявлення про своє подальше життя, однак часто пов'язують їх не з власними можливостями, а зі сторонніми чинниками (матеріальне забезпечення батьків, удача тощо). Низький рівень задоволеності своїм теперішнім становищем і майбутніми перспективами часто веде до розвитку соціального цинізму в школярів і може стати суттєвою перешкодою на шляху формування їх духовності. Міжособистісні взаємини школярів мають виняткове значення для їх морального й духовного розвитку. Взаємини стають моральними, коли сприяють досягненню суспільного чи особистого блага, утверджують добро, коли в них реалізуються норми гуманістичної моралі. Проте дослідження показало, що особливості міжособистісних взаємин педагогами часто не враховуються, внаслідок чого у вихованні нерідко виникають помилки, які негативно відбиваються на розвитку особистості.

Безпосереднім чинником, що формує основні особистісні якості учнів (у тому числі й духовні), є міжособистісні взаємини, в системі яких індивід здійснює свою основну суспільну функцію (для учня це система «Я – ровесники» та Я – педагоги»). Для розуміння духовної особистості, зорієнтованої на гуманістичні цінності, на ставлення до людини як до цінності, необхідна спеціально створена на основі нових виховних технологій, гуманізована система взаємин. Головне, що має бути їй властиве, це – особистісний підхід до виховання, суб'єкт-суб'єктна основа, прийняття іншого як особистості, діалог у взаєминах (не позиція «над», а позиція рівного), створення умов для самореалізації та активного саморозвитку особистості.

Нова соціальна реальність українського суспільства зумовлює появу нового погляду на виховання підростаючого покоління. Новий підхід до виховання утверджує погляд на людину як на найвищу цінність суспільства, як на суб'єкт сучасного історичного розвитку, творця свого життя. Цей підхід ґрунтується на розумінні дійсності як «світу людини», як взаємодії людей, сама ж людина розглядається як найвища субстанція, абсолютна цінність, «міра всіх речей». Із цього виходить головне завдання виховання, напрями педагогічної діяльності – організувати взаємодію, яка мала б максимальний виховний потенціал, залучала б дитину до культури, національних і загальнолюдських гуманістичних (у тому числі й духовних) цінностей [4; 6; 7]. Разом із тим сучасний стан розвитку України приніс нові як позитивні, так і негативні зрушення в системі суспільних взаємин: загострення соціально-економічних та національних суперечностей, перехід до ринку суттєво змінили механізми людських взаємин та спілкування; зміни сталися щодо пріоритетів життєвих (як моральних, так і духовних) цінностей, призвели до загального погіршення людських стосунків, до втрати, у багатьох випадках, зв'язків та взаєморозуміння між молоддю й старшим поколінням. Зрозуміло, що потрібен новий підхід до навчання та виховання молоді.

У цих умовах проблема гуманізації шкільного виховання загалом і гуманізації міжособистісних взаємин зокрема стає надзвичайно актуальною. Багато дослідників вважає, що саме гуманізація взаємин – це той «логічний центр» загальної системи педагогічної науки, за допомогою якого може бути сконструйовано розв'язання проблеми формування особистості, її духовного світу,

регуляції її поведінки тощо. Наприклад, Г.С.Костюк убачав мету гуманістичного підходу до освіти й виховання у виявленні творчих здібностей та мотивації саморозвитку, самовдосконалення особистості. Для досягнення цієї мети, на думку вченого, потрібно створити такі умови, щоб учень був повноправним суб'єктом у навчально-виховному процесі, виховувався в атмосфері емоційно-довірливого спілкування, залучався до скарбниць загальнолюдської культури. Розглядаючи психологічні механізми розвитку особистості, Г.С. Костюк підкреслював, що становлення особистості – зумовлений і разом із тим саморозвивальний процес, її внутрішньо необхідний рух від нижчих до вищих рівнів розвитку, у якому зовнішні причини завжди діють через внутрішні умови. При цьому до рушійних сил розвитку особистості Г.С.Костюк відносив такі характерні для суб'єкта внутрішні суперечності, як: по-перше, розбіжності між новими потребами, прагненнями суб'єкта й наявним рівнем оволодіння засобами їх задоволення; по-друге, невідповідність досягнутого суб'єктом рівня розвитку місцю, яке він посідає в системі суспільних відносин, тим функціям, які він виконує; по-третє, суперечності між тенденціями до інертності й сталості, стереотипізації, з одного боку, і до рухливості, змін – з іншого [10].

Унаслідок цього створення оптимальних умов для дійсного розвитку особистості вимагає не тільки знання цієї складної його динаміки, необхідної не лише для того, щоб сприяти розв'язанню внутрішніх протиріч у потрібному для суспільства напрямі, а й виникненню нових внутрішніх суперечностей, без яких неможливий подальший розвиток особистості, її саморух на основі прагнення до самостійності, до самоствердження.

Завдяки прагненню до самовдосконалення, через власну діяльність, навчання, гру та працю особистість виступає «як суб'єкт власного розвитку, що свідомо обирає свій подальший життєвий шлях, готуючись до тої діяльності, за допомогою котрої вона збирається знайти своє місце у суспільному трудовому житті та активно змінювати умови, обставини свого життя» [там само].

Ідеї Г.С.Костюка про природу, розвиток і становлення особистості не тільки зберігають актуальність, а й набувають сьогодні особливої значущості через проблему відтворення й накопичення інтелектуального, культурного й духовного потенціалу суспільства. Принципове значення вони мають і під час розробки нових технологій навчання та виховання шкільної молоді.

У контексті пошуку нових підходів до розвитку підростаючої молоді актуалізується проблема гуманізації виховного процесу в школі, формування гуманістичних стосунків між дітьми та вчителями. Аналіз літератури, а також наш багаторічний досвід вивчення міжособистісних взаємин між однокласниками, між учнями й педагогами свідчить, що значна кількість учителів має недостатньо чіткі уявлення про гуманізм як основу людських стосунків і тим більше – як мету і засіб виховання. Але, навіть розуміючи це, вони не завжди бачать практичні шляхи, методи, форми гуманістичного виховання. Учителі не вміють (або не хочуть) вивчати, аналізувати й тактовно спрямовувати взаємини між учнями на засадах дружби, поваги, толерантності, виступаючи здебільшого в ролі «швидкої допомоги», коли створюється конфліктна ситуація. Такий підхід нерідко зумовлює прояви жорстокості, черствості, байдужості один до

одного, розшарування учнів у класі, спричиненого різними рівнями матеріальної забезпеченості, посад батьків, одягу, нездатністю до плідного співробітництва; невміння співвідносити свої дії та вчинки з інтересами інших людей, бідність або відсутність таких почуттів, як емпатія, відчуття болю іншої людини. Звичайно, це проявляється в подальшій поведінці школярів, позначається на розвитку їх духовності.

Термін «гуманізація» означає «олюднення». Провідну ідею гуманізації Г.О.Балл бачить у можливості безперервного розвитку, складовими якого є здатності до все глибшого пізнання навколишнього світу й активного впливу на нього, до самопізнання й самовдосконалення, до досягнення багатства культури й здійснення творчих внесків у неї. Психологічний зміст гуманізації освіти полягає передусім у сприянні особистісному розвитку учня, забезпеченні гармонізації цього розвитку [8]. Виокремлено такі складові гуманізації навчально-виховного процесу: гуманістичне переосмислення функцій освіти з метою сприяння розвитку творчої особистості, здатності до відповідних вчинків; надання можливості повноцінно прожити кожний віковий період; підсилення індивідуального підходу; поширення гуманістичних принципів на різні сфери діяльності школяра; поступове нарощення свободи й відповідальності за свої наміри та дії (здобуття більшої самостійності, повніше розкриття своїх можливостей, своєї індивідуальної своєрідності).

Ураховуючи вищесказане, слід зазначити, що основним у процесі гуманізації міжособистісних стосунків є визнання цінності дитини як особистості, її прав на свободу, щастя, захист та охорону життя, здоров'я, створення умов для розвитку дитини, її творчого потенціалу, схильностей, здібностей, надання їй допомоги в життєвому самовизначенні, повноцінній реалізації. Навчально-виховний процес у школі має будуватись на засадах співпраці педагогів та учнів, толерантності у ставленні до учнів, поваги до особистості дитини. Повага до учнів, увага до їх вчинків, стосунків викликає в школярів довіру, відвертість, увагу до порад, зауважень і пропозицій учителя. Позитивний результат можливий лише тоді, коли вчитель уміє слухати й чути дитину, ураховувати точку зору співбесідника, ставити адекватні вимоги, співпрацювати, взаємодіяти в спільній діяльності та спілкуванні.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, можна зазначити, що в шкільному віці вагомою складовою розвитку духовності особистості є її самовизначення та самореалізація в міжособистісних взаєминах. Поява внутрішньої потреби у формуванні певної смислової системи, розвиток ціннісно-орієнтаційної діяльності й почуття відповідальності, стабілізація та ієрархія мотиваційної сфери учня складають суб'єктивний бік передумов духовного самовизначення особистості в цьому віковому періоді. Старшокласникам притаманне прагнення до самовизначення й самореалізації в суспільній діяльності, що, безумовно, позитивно впливає і на їх духовне самовизначення.

З'ясовано, що в сучасних старшокласників відбувається певна трансформація ціннісних орієнтацій (порівняно із 70–80-ми та 90-ми роками ХХ ст.). Найбільш значущими цінностями є конкретні прагматичні цінності. Процес

трансформації цінностей значною мірою опосередкований реаліями життя та докорінними політичними й економічними змінами в суспільстві.

Основний принцип виховної роботи з учнями – особистість як самоцінність. На цій основі необхідне забезпечення високого рівня активності дитини в процесі індивідуальної діяльності щодо творчого оволодіння суспільними цінностями. Полігоном для розвитку духовних цінностей можуть стати заняття дискусійного типу творчого характеру, які спонукають учнів поглиблювати знання, відточувати самостійність, неординарність, здатність конструювати ідеї, уміння діяти колективно, вести систематичний творчий пошук. Інакше кажучи, інтенсифікація не за рахунок більш жорсткого ритму роботи, а завдяки підвищенню культури навчальної праці, зростання її продуктивності в результаті нестандартних рішень, форм і умов.

Слід пам'ятати, що потрібне не накопичення знань, умінь, а постійне збагачення досвідом творчості, формування механізмів особистісної рефлексії кожного учня. За такого підходу в центрі уваги виявляється не деяка абстрактна одиниця, а кожен школяр як особистість у її самотності, унікальності. Вектор руху йде не від педагогічних дій до учня, а від самого учня, який вибірково ставиться до цих впливів, а не асимілює їх у заданому вигляді. Для того, щоб зробити учня дійсним суб'єктом навчально-виховного процесу, треба перебудувати технологію навчально-виховного процесу.

Перебудовуючи навчально-виховний процес, варто враховувати наступне, що: 1) необхідна повна реалізація виховної функції суспільної діяльності школярів; виховна робота в школі не має просто сприяти розвитку суспільної активності учня, а стати засобом формування його особистості; 2) конче потрібне врахування практично невичерпних потенційних можливостей кожного учня як активного учасника життя учнівського колективу, суспільства; 3) успіху в розвитку духовності можна домогтися лише тоді, коли учні забезпечуються реальними можливостями знаходитись у становищі самостійних та відповідальних членів групи чи класу, тобто коли їм надається реальна можливість самим розв'язувати посильні проблеми шкільного життя; 4) організовувати виховну роботу з урахуванням не лише вікових, індивідуальних особливостей учнів, а й з урахуванням змін, що відбуваються в розбудові нашої освіти та суспільства.

1. Бодалев А. А. Личность и общение : Избранные труды / А. А. Бодалев. – М. : Педагогика, 1983. – С. 15–16.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.
3. Боришевський М. Й. Духовність як міра довершеності особистості / М. Й. Боришевський // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2006. – Т. 8, вип. 6. – С. 26–31.
4. Боришевський М. Й. Духовність особистості: соціально-психологічна сутність, детермінанти становлення та розвитку / М. Й. Боришевський // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2007. – Т. IX, ч. 5. – 534 с.
5. Боришевський М. Й. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності / М. Й. Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с.

6. Виховання духовності в учнів підліткового та юнацького віку : метод. посіб. / за заг. ред. М.Й. Боришевського. – К. ; Кіровоград : Поліграфія, 2010. – 192 с.
7. Гуманизация школы и идея вселенного сознания // Педагогика. – 1994. – № 3. – С. 13–18.
8. Гуманне ставлення до дитини : метод. посіб. для вчителя. – К., 2004. – 56 с.
9. Колісник О. Духовний саморозвиток особистості / О. Колісник // Соціальна психологія. – 2006. – № 1 (15). – С. 62–77.
10. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Радянська школа, 1989. – 409 с.
11. Марьясова Н. В. Духовность в контексте психологического анализа: личностный аспект : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук / Н. В. Марьясова. – Хабаровск, 2004. – 21 с.
12. Мудрик А. В. Социальная педагогика / А. В. Мудрик. – М. : Академия, 1999. – 176 с.
13. Мясищев В. Н. Дружба и вражда в социально-психологической значимости / В. Н. Мясищев // Социальная психология личности. – Л., 1974. – С. 292–341.

УДК 159.9:378

Ольга Савицька

ПЕРЕДУМОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ У ВИМІРІ ДУХОВНОСТІ

У статті представлено теоретичний аналіз проблеми взаємозв'язку професійної освіти та духовного розвитку особистості. Автор виділяє передумови професійного розвитку, які забезпечують становлення духовності майбутнього фахівця.

Ключові слова: професійна ідентифікація, професійна підготовка, професійна освіта, духовність, духовний розвиток.

In the article presents a theoretical analysis of the problem of the relationship of professional education and spiritual development. The author identified the prerequisites for professional becoming. They provide formation of spirituality of specialist.

Keywords: professional identity, professional training, professional education, spirituality, spiritual development.

Постановка проблеми. Політичні, економічні, соціально-правові зміни в сучасному українському суспільстві з невідворотністю ведуть до трансформації системи ціннісних орієнтацій молоді. Унаслідок різноманітних прямих та опосередкованих суспільних впливів у нового покоління країни спостерігається зростання адаптивності й самоефективності у складних змінюваних умовах життя та професійної діяльності. Така особистість, вочевидь, здатна до самостворення, саморозвитку та самоздійснення. Уявити її становлення неможливо поза процесом цілеспрямованого виховання духовності в умовах спеціально створеного освітнього простору.

У вітчизняній і зарубіжній психолого-педагогічній та соціально-філософській літературі знаходимо праці, які безпосередньо чи опосередковано стосуються проблеми духовного розвитку особистості на ранніх стадіях професіогенезу (Г.О.Балл, М.Й.Боришевський, Н.І.Жигайло, Е.Ф.Зеєр, О.П.Колісник, Л.М.Мітіна, М.С.Пряжников, О.П.Сергеєнкова, І.В.Чеботарьова та ін.). Проте однозначної відповіді на питання про особливості, чинники й передумови ста-